

Cirkevná politika štátu na Slovensku v rokoch 1948 – 1989

Róbert Letz

V cirkevnej politike československého štátu po druhej svetovej vojne sledujeme tendenciu obmedzujúcich zásahov do cirkevnej oblasti. V tom čase sa ešte nevytvoril ucelený systém kontroly cirkví, no rôzne represívne a nátlakové zásahy zo strany bezpečnostných orgánov, rezortu školstva, zodpovedného za štátnu cirkevnú politiku a mediálne kampane vytvorili prostredie a predpoklady pre vznik systému obmedzovania a stálej kontroly cirkví. Podoba cirkevnej politiky samozrejme závisela od vnútropolitických a zahraničnopolitických faktorov. Na Slovensku boli obmedzujúce zásahy výraznejšie, a to najmä proti rímskokatolíckej cirkvi, čo vychádzalo z paušálneho hodnotenia tejto cirkvi ako opory politického režimu Slovenskej republiky z rokov 1939 – 1945. Prejavila sa tu evidentná snaha, podporovaná všetkými socialistickými stranami na čele s komunistickou stranou, neumožniť cirkvi, aby prostredníctvom laikov a Demokratickej strany mohla získať vplyv vo verejnom živote spoločnosti.

Ak sa obdobie ohraničené rokmi 1945 – 1948 výraznejšie dotklo slovenského katolicizmu a viac šetrilo český katolicizmus, po februári 1948, keď sa definitívne dostala k moci komunistická strana, nastalo vyrovnanie. Cirkevná politika Komunistickej strany Československa (KSČ) nemala pevné základy. Nadväzovala najmä na proticirkevné tradície českého medzivojnového robotníckeho prostredia a inšpirovala sa sovietskym príkladom. Navyše tu bol zásadný rozdiel v samotnej členskej základni KSČ. Zatiaľ čo v Česku bola väčšina členov strany už v medzivojnovom období bez vyznania a hlásila sa k ateizmu, na Slovensku sa naopak väčšina členov KSČ hlásila za veriacich, a to aj po roku 1948. V štátoprávnej oblasti i v cirkevnej politike sa čoraz menej hovorilo a konalo v zmysle slovenských špecifik. Postupná unifikácia a centralizácia nerešpektovala zvýšenú religiozitu a rôznosť tradície Česka a Slovenska. Presadil sa tu postupne „... *tradiční český proletárský antiklerikalismus, odpor vůči jakémukoliv náboženství a jakékoliv cirkvi.*“¹ Tento uniformný model cirkevnej politiky platil s väčšími či menšími odchýlkami až do roku 1989, ba často viedol k paradoxnej situácii, že postup voči cirkvám na religióznejšom Slovensku bol oveľa tvrdší ako v Česku. Pre Slovensko sa Česko s klesajúcimi počtami cirkevných krstov, pohrebov, žiakov prihlásených na náboženstvo a s rastúcim počtom osôb bez vyznania kládlo za vzor.

Nový politický režim nezačal ihneď s tvrdou perzekúciou cirkví. Ako prvý krok žiadal od jednotlivých cirkví vyjadrenie plnej lojality. Z kresťanských cirkví to urobili všetky protestantské cirkvi a pravoslávna cirkev, no katolícka cirkev to urobiť odmietla.² Najväč-

1 RADOUCHOVÁ, J.: Československý stát a katolícká cirkev po únore 1948. In: *Revue dějin socialismu*, roč. 9, 1969, s. 37.

2 KMEŤ, N.: Postavenie cirkví na Slovensku 1948 – 1951. Bratislava, Veda, 2000, s. 22 – 25.

ším prvým sporom medzi štátom a katolíckou cirkvou bola práve otázka politickej aktivity niektorých kňazov. Režim potreboval kvôli konsolidácii ukázať katolíckych kňazov vo vysokých politických funkciách, zatiaľ čo episkopát to odmietal. Na českej úrovni išlo o konflikt s angažovaným kňazom Josefom Plojharom, na slovenskej úrovni s kňazmi Jozefom Lukačovičom, Alexandrom Horákom a Jozefom Strakom. Táto prvá konfrontácia ešte nedosahovala výrazné rozmery, ale naznačovala ďalší vývoj. Neutrálny postoj cirkvi bol pre totalitný režim, ktorý si robil nároky na celého človeka, neprijateľný. Dňa 9. mája 1948 prijal parlament novú česko-slovenskú ústavu ako zákon č. 150/1948 Zb. Formulácie o slobode svedomia, vyznania a prejavu boli v podstate prevzaté zo starej ústavy z roku 1920. Na rozdiel od starej ústavy však nová ústava uzákonila po prvý raz právo byť bez vyznania (§ 16) a postavila ateizmus na úroveň náboženskej viery.

Rozhodovanie o smerovaní cirkevnej politiky sa sústredilo v komisii pre náboženské a cirkevné otázky Ústredného akčného výboru Národného frontu (ÚAV NF), ktorá začala svoju činnosť 18. marca 1948. Popri komisii ÚAV NF od leta 1948 pracovala cirkevná komisia ÚV KSČ, ktorá sa postupne transformovala na nezákonný orgán proticirkevnej politiky štátu.³ Informácie o jednotlivých cirkvách, ich osobnostiach a aktivitách, stykoch so zahraničím zhromažďovala Štátna bezpečnosť (ŠtB, intenzívnejšie od novembra 1948, keď boli vytvorené oddelenia, ktoré sa venovali cirkevným veciam), ale aj riadna uniformovaná zložka – Národná bezpečnosť. Zapojenie celého tohoto aparátu dokazuje, akú dôležitosť od začiatku pripisovalo vedenie KSČ cirkevnej otázke.

Dňa 10. mája 1948 sa začala séria rokovaní so zástupcami katolíckej cirkvi na pôde ÚAV NF. Ukázala sa vzájomná nedôvera a z komunistickej strany snaha využiť mocenské pozície na presadenie vlastného konceptu. Zástupcovia katolíckej cirkvi boli ochotní rokovať a dohodnúť sa, no upozorňovali, že to nemôžu urobiť bez vedomia a súhlasu pápeža. Predstavitelia štátnej moci zasa trvali na dohode bez Vatikánu a postavili ultimátum: buď úplná lojalita k režimu a dohoda s ním podľa jeho predstáv, alebo boj. Bola to aj otázka prestíže. Uzavretím dohody s katolíckou cirkvou podľa ich predstáv by boli prvou z tzv. ľudovodemokratických krajín, ktorej sa to podarilo. Dôsledky takejto „dohody“ sa dali ťažko predvídať. Vo všeobecnosti chýbal priestor pre dialóg, ktorý by v budúcnosti mohol zabrániť zbytočným násilnostiam. Za takýchto okolností rokovania nemohli viesť k pozitívnemu výsledku.⁴

3 Členmi komisie pre náboženské a cirkevné otázky pri ÚAV NF boli Alexej Čepička, Jan Felcman a František Hub. Do komisie patrili zástupcovia rímskokatolíckej, československej, evanjelickej, pravoslávnej, židovskej, čs. unitárskej cirkvi. Pri ÚAV NF pracovalo cirkevné oddelenie, ktoré malo na starosti aj kádrovú evidenciu všetkých duchovných. V okresoch a krajoch pôsobili pri akčných výboroch cirkevní tajomníci (referenti). Členmi cirkevnej komisie ÚV KSČ boli: Alexej Čepička, Gustav Bareš, Jarmila Taussigová, Jan Felcman, Vladimír Ekart, František Hub, Erika Jindřichová, Hudeček, Pavlinec. Po zostrení vzťahov s katolíckou cirkvou na jar 1949 vytvorilo predsedníctvo ÚV KSČ novú komisiu, ktorá mala reprezentatívny charakter a vyššie právomoci. Jej členmi boli ministri. Pôvodne mala šesť členov, ktorých vymenovalo predsedníctvo ÚV KSČ 25. apríla 1949 (odtiaľ termín cirkevná šestka): Alexej Čepička (predseda), Vladimír Clementis, Zdeněk Fierlinger, Jiří Hendrych, Václav Kopecký, Viliam Široký. Neskôr sa schôdзі cirkevnej šestky zúčastňoval Zdeněk Nejedlý. 2. mája 1950 schválilo predsedníctvo ÚV KSČ nové personálne zloženie cirkevnej komisie, ktorá sa premenovala na cirkevnú radu: Z. Fierlinger (predseda), A. Čepička, J. Havelka, J. Hendrych, V. Kopecký, Z. Nejedlý, V. Široký. Od júna sa schôdзі tohto orgánu zúčastňoval L. Holdoš a od decembra 1950 V. Nosek (namiesto Z. Nejedlého). Bližšie pozri: BULÍNOVÁ, M., JANIŠOVÁ, M., KAPLAN, K.: *Církevní komise ÚV KSČ 1949 – 1951*. Brno, Doplněk, 1994, s. 13 – 14.

4 VAŠKO, V.: *Neumlčená*. Praha: Zvon, 1990, 2. zv., s. 28 – 29; Pešek, J.: *Štát a katolícka cirkev na Slovensku – od rokovaní k ostrej konfrontácii* (február 1948 – jar 1949). In: *Historické štúdie*, roč. 38, 1997, s. 81 – 101.

Aj napriek prebiehajúcim rokovaniam sledovalo vedenie KSČ svoju líniu a uvedomovalo si, že koná z pozície sily a cirkev považuje za protivníka, nie partnera. K. Gottwald na schôdzi ÚV KSČ 9. júna 1948 otvorene poznamenal, že cirkev je „odkázaná na našu dobrú vôľu“. Za úspech považoval jej neutralizáciu „... a to dokonca i na Slovensku, kde jsou to kohouti bojovní.“⁵ Súčasne vytýčil krátkodobú stratégiu – postaviť nižší klérus proti vyššiemu a dlhodobú stratégiu – odpútať katolícku cirkev od Vatikánu a priviesť ju k tomu, aby sa stala národnou cirkvou. Túto koncepciu komunistického vedenia predniesol sovietskej delegácii generálny tajomník KSČ Rudolf Slánský na júnovom zasadaní Informbyra v Bukurešti, kde sa stretla s nadšeným súhlasom.⁶ V zápase s katolíckou cirkvou a v podlomení jej vplyvu mali byť využité nekatolícke cirkvi. Programovo sa rávalo s tradičným konfesionalizmom a prakticky absentujúcou solidaritou kresťanských cirkví.

Dňa 30. augusta 1948 bol na porade J. Hendrycha, A. Čepičku, J. Taussigovej a zástupcov cirkevnej komisie ÚAV NF schválený návrh na riešenie náboženských otázok v Československu. Ide o dokument mimoriadneho významu, pretože sa globálne zaoberá vzťahom k náboženstvu z krátkodobej a dlhodobej perspektívy. Vychádza z tézy o reakčnosti, sociálnej a triednej podmienenosti náboženstva. Na prekonanie náboženstva sa vytýčili tri úlohy: 1. Zabrániť, aby sa náboženstvo stalo zbraňou nepriateľov režimu; 2. Obmedziť možnosť zneužívania náboženstva na politicky reakčné ciele; 3. Využiť náboženstvo ako spojenca režimu. Dokument venuje najväčšiu pozornosť katolíckej cirkvi, ktorá je podľa neho riadená k tzv. ľudovodemokratickému zriadeniu nepriateľskou mocou. V Československu sa táto cirkev údajne stavia do pozície mučeníka a biskupi sa usilujú o vyvolanie kultúrneho boja. Na oslabenie katolíckej cirkvi sa majú využiť jej vnútorné rozpory. Podľa prijatých záverov je potrebné „... odhaliť pred masami činnosť Vatikánu ve službách západného imperialismu a úlohu, ktorou hraje česká a slovenská hierarchie bez ohľadu na potreby náboženského života českých a slovenských veriacich. Nutnosť vyloučiť vliv Vatikánu z našej cirkevnej politiky.“⁷

Predpokladal sa takýto vývin: Cirkevná hierarchia zasiahne proti novovytvoreným organizáciám „pokrokových katolíkov“ suspenziami. Vedenie týchto organizácií potom vyhlási rímskokatolícku cirkev v ČSR za národnú katolícku cirkev, nezávislú od Ríma. Nová hierarchia by mala byť vysvätená pomocou ruskej pravoslávnej cirkvi alebo pomocou poľskej národnej cirkvi. Gréckokatolícka cirkev zanikne spojením s pravoslávnou cirkvou.⁸ Pre uskutočnenie plánu sa predpokladal termín päť rokov, pričom každoročné výdavky by dosiahli 4 miliardy korún, čiže celková suma by bola 20 miliárd korún. Po piatich rokoch malo dôjsť k úplnej konsolidácii a zabezpečeniu socializmu v štáte. Súčasne s realizáciou plánu sa malo realizovať aj konečné riešenie – definitívna likvidácia náboženstva.⁹ V budúcnosti sa rávalo so zavedením povinnej náboženskej dane, ktorá znechutí veriacich a bude podnetom pre postupné prerušenie styku s cirkvami a náboženstvom vôbec. Tento plán má kľúčový význam, pretože jeho podstatná časť sa v nasledujúcich rokoch skutočne uskutočnila. Bol základným východiskom cirkevnej politiky v Československu.

Tlak štátnych inštitúcií na cirkvi narastal. Na Slovensku sa k 31. decembru 1948 zredukovalo vydávanie náboženskej tlače. Bolo zastavené vydávanie 47 náboženských ča-

5 KAPLAN, K.: Stát a cirkev v Československu 1948 – 1953. Brno, Doplněk, 1993, s. 23.

6 Tamže, s. 43.

7 BULÍNOVÁ, M., JANIŠOVÁ, M., KAPLAN, K.: c. d., s. 21.

8 Tamže, s. 23.

9 Tamže, s. 24.

sopisov (z toho najviac 27 stratila rímskokatolícka cirkev a 15 evanjelická cirkev a. v.).¹⁰ Prostredníctvom tlačovej komisie ÚAV SNF a tlačových rád sa všetky náboženské časopisy dostali do úplnej závislosti od vôle predstaviteľov štátnej moci. Množili sa prípady násilných zásahov proti kňazom, rehoľníkom a laikom, rástla tlačová a rozhlasová kampan namierená najmä proti Vatikánu a pápežovi Piovi XII. V tejto atmosfére mali českí a slovenskí biskupi v dňoch 22. – 23. marca 1949 rokovať o možnej dohode so štátom na konferencii v Dolnom Smokovci. Odhalenie odpočúvacieho zariadenia, ktoré nainštalovala ŠtB, znamenalo zo strany episkopátu koniec ochoty rokovať. Ak dovtedy boli na oboch stranách tí, čo pripúšťali kompromis a dohodu, od tohto okamihu sa dostali k slovu tí, čo takéto riešenie odmietali. Zo strany KSČ sa presadila otvorene konfrontačná línia. Katolícka cirkev bola hodnotená ako posledná organizovaná sila „reakcie“ a za prioritu sa považovalo vytvorenie hnutia „pokrokových katolíkov“. Súčasne sa malo pristúpiť k detailnej kontrole cirkvi. Každá i menej významná aktivita sa mala povoľovať. Cirkev tak mala byť donútená siahnuť po ilegálnych formách činnosti, aby sa jej aktívni predstavitelia dostávali do konfliktu so zákonom.

Pre „obrodné hnutie katolíkov“ sa odporúčal ako najvhodnejší názov Katolícka akcia. Išlo o zneužitie pôvodného názvu hnutia laikov, ktorého základ položil pápež Pius XI. encyklikou *Ubi arcano Dei* z 23. decembra 1922. V prípade úspechu akcie by sa ukázalo, že nie biskupi, ale komunistické vedenie dokáže zmobilizovať masy veriacich. Štátna Katolícka akcia, vytvorená dňa 10. júna 1949 v Prahe, narazila na autoritu episkopátu. Zatiaľ čo v českej časti štátu štátna Katolícka akcia pomerne úspešne napredovala, na Slovensku sa od začiatku nedokázala presadiť. Vedenie Komunistickej strany Slovenska (KSS) doslova súťažilo v získavaní podpisov pod Ohlas Katolíckej akcie, považujúc akciu za vec svojej prestíže. V súvislosti s realizáciou štátnej Katolíckej akcie komunistické vedenie siahlo k radikálnemu kroku: Predsedníctvo ÚV KSS na svojom zasadaní 17. júna 1949 navrhlo, aby boli do biskupských úradov v Trnave a v Spišskej Kapitule vyslaní zmocnenci Povereníctva školstva.¹¹ Okrem toho sa pomocou štátnych orgánov pokúsilo prekaziť čítanie pastierskeho listu z 15. júna 1949 v kostoloch (v nedeľu 19. júna 1949 a 26. júna 1949). Práve tu totiž katolícki biskupi charakterizovali štátnu cirkevnú politiku: „... tu nejde už o dohodu medzi Cirkvou a štátom, ale ide o podriadenie rímskokatolíckej Cirkvi takej ideológii, ktorá je protikresťanská, ktorá hlása nahradenie náboženstva materializmom a osobuje si pre štát práva i vo veciach svedomia, viery a mravov, čo žiadny kresťan nemôže uznať.“¹²

Situácia bola napätá. Svätá stolica sa pokúsila upevniť pozície cirkvi tým, že koncom júna 1949 siahla k vymenovaniu dvoch slovenských svätiacich biskupov. V prípade svätiacich biskupov totiž nemusela menovanie oznámiť vláde, čím sa vyhla konfliktnej situácii. Za svätiacich biskupov boli vymenovaní trnavský apoštolský administrátor A. Lazík a rožňavský kapitulárny vikár R. Pobožný. Slávnostná biskupská vysviacka oboch sa konala

10 PEŠEK, J.: Štát a katolícka cirkev na Slovensku – od rokovani k ostrej konfrontácii (február 1948 – jar 1949). In: *Historické štúdie*, roč. 38, 1997, s. 96; BALÚNOVÁ, M. a kol.: Bibliografia novín a časopisov vychádzajúcich na Slovensku v r. 1945 – 1960. Martin, Vydavateľstvo Maticy slovenskej, 1995, s. 1250 – 1255.

11 Komunistické vedenie považovalo trnavského apoštolského administrátora A. Lazíka a spišského biskupa J. Vojtaššáka za politicky najnebezpečnejších. V júni 1949 dostali zmocnencov aj biskupské úrady v Banskej Bystrici a v Nitre, v septembri 1949 biskupský úrad v Košiciach, v novembri 1949 biskupský úrad v Rožňave a v decembri 1949 gréckokatolícky biskupský úrad v Prešove. Vo všetkých prípadoch biskupi proti dosadeniu zmocnenca protestovali, pretože sa opieralo o starý rakúsky zákon č. 50 zo 7. mája 1874, ktorý nikdy na Slovensku neplatil. VNUK, F.: Vládni zmocnenci na biskupských úradoch v rokoch 1949 – 1951. Martin, Matica slovenská, 1999, 260 s.

12 AMV Levoča, fond: V/T 08, inv. j. 14.

14. augusta 1949 v Trnave. Tretím a posledným svätiacim biskupom vymenovaným v októbri 1949 bol rektor spišského diecézneho seminára Štefan Barnáš. Boli to posledné legálne či pololegálne biskupské vysviacky. Ďalšie legálne biskupské vysviacky sa na Slovensku konali až v roku 1973, teda o 24 rokov.

Stráženie kňazov, ktorí odmietli vydať „závadný“ pastiersky list, pričom s tým spojené protestné zhromaždenia na niektorých miestach prerástli do vzbúr, pri ktorých dochádzalo k napadnutiu miestnych komunistických funkcionárov, príslušníkov bezpečnosti a k demolácii kancelárií národných výborov a policajných staníc. Takýto charakter nadobudli vzbury v 60 slovenských obciach. Väčší rozsah mali v 34 obciach, kde sa ich zúčastnilo 22- až 25-tisíc osôb. Iba v týchto 34 prípadoch boli podané trestné oznámenia na 1136 osôb, z ktorých 467 osôb bolo odsúdených, oslobodených bolo 289 osôb a podmienkové tresty boli uložené 70 osobám.¹³ Celková výška trestov odsúdených predstavovala 547 rokov. Otvorený odpor bol špecifikom Slovenska a niektorých moravských obcí.

Po krachu štátnej Katolíckej akcie, keď sa nepodarilo rozložiť cirkev znútra, prišlo čílo komunistické vedenie k urýchleniu príprav návrhov cirkevných zákonov, ktoré mali spútať cirkev zvonka a úplne ich podriadit štátu. Proti pripravovaným zákonom sa staval katolícky episkopát a aj významná časť vedenia evanjelickej cirkvi a. v. Dňa 14. októbra 1949 Národné zhromaždenie v Prahe jednomyselne prijalo dva zákony: zákon č. 217/1949 Zb., ktorým sa zriaďuje Štátny úrad pre cirkevné veci a zákon č. 218/1948 Zb. o hospodárskom zabezpečení cirkvi a náboženských spoločností. Zákomom č. 217/1948 Zb. sa vytvoril Štátny úrad pre veci cirkevné (SÚC) ako ústredný úrad vedený ministrom, ktorého menuje prezident republiky. Úlohou tohto úradu bolo dbať o to, aby sa cirkevný a náboženský život „... vyvíjal v súlade s Ústavou a zásadami ľudovodemokratického zriadenia, a zaisťovať tak pre každého Ústavou zaručené právo slobody vyznania, založené na zásadách náboženskej znášateľnosti a rovnoprávnosti všetkých vyznaní.“¹⁴ Na zloženie a smerovanie tohto úradu však nemali cirkvi žiadny vplyv, preto bol iba vykonávateľom reštrikčnej štátnej politiky voči cirkvám. Okrem toho sa v ňom prejavilo nerovnoprávne postavenie Slovenska v štáte. Pôsobnosť ministra, povereného vedením ústredného SÚC, sa vzťahovala aj na Slovensko s tým, že ju vykonáva zásadne prostredníctvom Slovenského úradu pre veci cirkevné (SIÚC).¹⁵ Kompetencie SÚC a SIÚC vymedzilo vládne nariadenie č. 228/1949 z 25. októbra 1949. O kádrovej nomenklatúre SÚC rozhodovalo vedenie KSC. Predsedníctvo ÚV KSC rozhodovalo o kádrových záležitostiach ministra SÚC a jeho námestníka, sekretariát ÚV KSC o kádrových záležitostiach prednostov odborov SÚC. Po rozhodnutí najvyšších stranických orgánov odsúhlasila vláda 25. októbra 1949 personálne obsadenie SÚC a SIÚC. Vláda odporučila prezidentovi, aby vedením SÚC poverila ministra spravodlivosti A. Čepičku a SIÚC predsedu Zboru povereníkov G. Husáka. Výber oboch činiteľov dokazuje, aká váha sa pripisovala cirkevnej politike.¹⁶ Praktické otázky represívnej cirkevnej politiky sa po vytvorení SÚC a SIÚC riešili v tzv. cirkevných koordinačných komisiách (celoštátna a slovenská), v ktorých bol nielen zástupca tohto úradu, ale aj zástupca ŠtB a prokuratúry.

13 SNA Bratislava, fond: Povereníctvo spravodlivosti, kartón č. 559. Správa z 1. decembra 1949.

14 Zbierka zákonov republiky Československej. Čiastka 67, vydaná 17. 10. 1948, roč. 1949. Zák. č. 217/1949 Zb. z. a n. zo 14. 10. 1949, s. 639.

15 Cirkevná šesťka ÚV KSC na rokovaní 12. novembra 1949 konštatovala, že „Slováci odmietajú pristoupit na jednotnou organizaci s naším štátnim úradem.... Schwáleno: trvati důsledně na tom, aby oba státní úřady byly organizovány jednotně.“ BULÍNOVÁ, M., JANIŠOVÁ, M., KAPLAN, K.: c. d., s. 291.

16 Po G. Husákovi zastával od 4. apríla 1950 úrad povereníka – predsedu SIÚC Ladislav Holdoš (do zatknutia 2. februára 1951), od 5. júna 1951 Štefan Gažík (pôvodne zámočník, neskôr dozorca väzňov v Leopoldove) a od 5. marca 1953 Karol Fajnor.

V politickej praxi na regionálnej úrovni v rokoch 1950 – 1952 zabezpečovali realizáciu cirkevnej politiky neústavné orgány – cirkevné trojky a päťky, spájajúce miestnych politických funkcionárov v okresoch a krajoch.

Zákonom č. 218/1949 Zb., ktorý vstúpil do platnosti 1. novembra 1949, sa štát zaviazal poskytovať duchovným všetkých uznaných cirkví a náboženských spoločností osobné požitky (základný plat, hodnostný prídavok a odmenu za vyšší výkon). Podmienkou bol štátny súhlas, ktorý mohli dostať iba duchovní s československým štátnym občianstvom, s priznanou štátnou spoľahlivosťou a bezúhonnosťou. Štátny súhlas bol podmienkou k výkonu duchovnej a kazateľskej činnosti a mal predchádzať každej voľbe a vymenovaniu. Príslušný cirkevný orgán mal povinnosť ho písomne žiadať od príslušného KNV, od SÚC (SIÚC), alebo od vlády podľa významu duchovnej funkcie. Predpokladom výkonu duchovnej činnosti bolo popri štátnom súhlase aj zloženie sľubu vernosti.¹⁷ Sľub vernosti sa skladal do rúk predsedov ONV, KNV, SÚC (SIÚC), predsedu vlády podľa významu funkcie. Štát si prostredníctvom SÚC (SIÚC) neosoboval rozhodovať iba o tom, kto má zastávať konkrétny cirkevný úrad, ale aj o aké miesta má ísť. Všetky miesta vo výkone duchovnej činnosti museli byť zriadené so štátnym súhlasom. Štát sa zákonom zaviazal hradiť cirkvám a náboženským spoločnostiam vecné náklady podľa rozpočtov, schválených SÚC (SIÚC). Štát prevzal funkciu dozorcú nad cirkevným majetkom.

Na zákony č. 217/1949 Zb. a 218/1949 Zb. nadväzovalo a konkretizovalo ich päť vládnych nariadení o hospodárskom zabezpečení jednotlivých cirkví a náboženských spoločností, prijatých 18. októbra 1949. Bolo to nariadenie č. 219/1949 Zb. o hospodárskom zabezpečení rímskokatolíckej cirkvi štátom, č. 220/1949 Zb. o hospodárskom zabezpečení československej cirkvi štátom, č. 221/1949 Zb. o hospodárskom zabezpečení evanjelických cirkví štátom, ďalej č. 222/1949 Zb. o hospodárskom zabezpečení pravoslávnej cirkvi štátom a č. 223/1949 Zb. o hospodárskom zabezpečení náboženských spoločností štátom. Prijatie komplexu cirkevných zákonov a vládnych nariadení malo zásadný význam pre náboženský život v Česko-Slovensku. Cirkvi stratili charakter subjektu verejného práva. Štátu sa podarilo vniknúť do štruktúry cirkví, úplne ovládnuť ich hospodársky život a zásadne vplývať na riešenie ich personálnych otázok. O tom, že komunistickému režimu takéto riešenie plne vyhovovalo svedčí fakt, že zákony zostali v platnosti bez podstatných zmien až do roku 1990.¹⁸ Zákony znamenali jednostranné, nedialogické riešenie vzťahu štátu a cirkví. Osobitne to zasiahlo najpočetnejšiu katolícku cirkev. V susedných štátoch s prevahou katolíckeho obyvateľstva – v Poľsku a Maďarsku – aj vďaka príkladu konfrontačného postupu medzi cirkvou a štátom v Československu, pristúpili miestne cirkvi na projekt „dohody“ so štátom. Dňa 14. apríla 1950 bola podpísaná dohoda medzi poľským štátom a miestnou katolíckou cirkvou. I keď priniesla isté obmedzenia, umožnila zachovať katolícku univerzitu v Lubline, pôsobnosť reholí, obmedzené cirkevné školstvo, viac periodík a knižných titulov. V Maďarsku ústava z 18. augusta 1949 uzákonila odluku cirkví a štátu. Dňa 30. augusta 1950 bola podľa vzoru Poľska, napriek nesúhlasu Svätej stolice, podpísaná dohoda medzi miestnou katolíckou cirkvou a maďarským štátom: Cirkev sa zaviazala „prispevať k mierovému rozvoju vlasti“ a štát sa zaviazal rešpektovať niektoré cirkevné

17 Sľub vernosti bol úmyselne formulovaný ako súhlas s existujúcim politickým režimom, hoci najmä katolícka cirkev zdôrazňovala, že sa neviaže na žiadnu konkrétnu politickú formu. Zbierka zákonov republiky Československej. Čiastka 68, vydaná 26. 10. 1949, roč. 1949. VI. nar. č. 219/1949 Zb. z. a n. z. 18. 10. 1949, s. 645.

18 Vzťahy štátu a cirkví upravil novým spôsobom až zákon č. 308/1991 Zb. o slobode náboženskej viery a postavení cirkví.

inštitúcie. V redukovanej miere ponechal aj tri mužské a jednu ženskú reholu, ktoré mali na starosti osem cirkevných škôl.¹⁹

Predstavitelia komunistického režimu si boli vedomí, že veľkou prekážkou pri ovládnutí cirkvi sú biskupi. Nových biskupov nebolo možné vysvätiť bez súhlasu Svätej stolice, na druhej strane Svätá stolica by nikdy nepodporila kandidátov na biskupov spomedzi tzv. pokrokových kňazov. Po smrti banskobystrického biskupa A. Škrábika (8. januára 1950) sa naskytla tvorcom cirkevnej politiky možnosť s veľkým dosahom. Štátna moc, odvolávajúca sa na potrebu zákonom stanoveného štátneho súhlasu, neuznala voľbu kapitulárneho vikára a následne do tejto funkcie presadila „pokrokového kňaza“ Jána Decheta.²⁰ Dechet, hoci bol exkomunikovaný, sa svojej funkcii ujal. Tajomník ÚV KSS a člen predsedníctva ÚV KSČ Š. Bašťovanský sa vyjadril: „*Chcem len, aby sme si uvedomili, aké ohromné víťazstvo Banská Bystrica znamená, čo to je za revolúciu pre katolícku cirkev. Doterajší priebeh, to, že Briedoň sa vzdal, že sme tam dosadili nášho človeka, je naše víťazstvo... V dejinách okrem otvorenej odluky od cirkvi, takéto víťazstvo nebolo.*“²¹ Komunistickému vedeniu sa teda na Slovensku podaril prielom, ktorý viedol k stavu, že biskupi postupne predstavovali početnú menšinu a diecézy často riadili dosadení generálni a kapitulárni vikári.

Určitou paralelou s kauzou Dechet a dosadzovaním „spoľahlivých“ do rozhodujúcich cirkevných funkcií v evanjelickej cirkvi a. v. bolo odstránenie Pavla Neckára z funkcie tajomníka generálneho biskupa v lete 1950. (Začiatkom roka 1951 sa stal obeťou politického procesu). Na jeho miesto bol dosadený Ján Chabada. Štátna moc zneužila fakt, že úrad generálneho biskupa evanjelickej cirkvi a. v. nebol obsadený a jeho vykonávaním bol poverený starší dištriktálny biskup V. P. Čobrda. Aby eliminovala vplyv V. P. Čobrdu, rozhodla sa dosiahnuť vymenovanie J. Chabada za generálneho biskupa. Preto bol dňom 1. marca 1951 v Modre zriadený samostatný Generálny biskupský úrad. Generálny konvent evanjelickej cirkvi a. v. jednomyseľne navrhol ako jediného kandidáta J. Chabada, ktorému vláda bez problémov udelila štátny súhlas. Funkciu generálneho dozorcú prevzal po P. Zaťkovi A. Žiak. Štátna moc to však považovala iba za začiatok rozsiahlych personálnych zmien.²²

Neoddeliteľnou súčasťou štátnej cirkevnej politiky bolo vytvorenie kňazských organizácií vo veľkých tradičných cirkvách, ktoré reprezentovali oporu režimu v cirkvi, a ktoré režim ukazoval ako vzor spolupráce. Súčasne išlo o nástroj oslabenia autority „reakčných kňazov“ a biskupov. Mierové hnutie katolíckeho duchovenstva (MHKD) sa konštituovalo na celoštátnom zjazde v Prahe 27. septembra 1951. V evanjelickej cirkvi a. v. zohrával podobnú úlohu ako MHKD spolok Ústredie slovenských evanjelických kňazov (ÚSEK). Jeho ustanovujúce zhromaždenie sa konalo 9. marca 1951 vo Zvolene.

19 Bližšie pozri: ANDRÁS, E., MOREL, J.: Bilanz des ungarischen Katholizismus, Kirche und Gesellschaft in Dokumenten, Zahlen und Analysen. München, 1969. MULÍK, P.: Nenávideli ma bez príčiny. Totalitný štát a cirkev. Prešov, Vydavateľstvo M. Vaška, 2000, s. 172 – 174.

20 VNUK, F.: Zásahy štátnej moci do obsadenia biskupského úradu v Banskej Bystrici. In: *Historický zborník*, roč. 7, 1997, s. 37 – 56.

21 SNA Bratislava, fond: ÚV KSS – sekretariát, kartón č. 6. Protokol zo zasadnutia sekretariátu ÚV KSS dňa 15. 2. 1950 na ÚAV SNF.

22 Správa Š. Gažíka o otázkach cirkevnej politiky na Slovensku uvádza: „*Zriadením generálneho biskupského úradu ako i voľbou nového generálneho biskupa vytvorila sa podmienka odstaviť do pozadia terajších reakčných predstaviteľov cirkvi a umožniť pokrokovým a loajálnym duchovným ako i laickým cirkevným činiteľom prevziať vedenie cirkvi do svojich rúk.*“ SNA, fond: ÚV KSS – sekretariát, kartón č. 17. Správa o niektorých otázkach cirkevnej politiky na Slovensku. 5. 4. 1951. Ku generálnej ofenzíve proti evanjelickej cirkvi a. v. došlo v priebehu roka 1952.

Snaha o elimináciu katolíckej cirkvi a oslabenie jej vnútornej rezistencie viedla k násilnej likvidácii reholí. Akcia K sa začala násilným prepadnutím mužských kláštorov v noci z 13. na 14. apríla 1950. K 23. máju 1950 bolo v sústreďovacích kláštoroch a tzv. doškoľovacích strediskách SIÚC sústredených 1 002 rehoľníkov. Akcia „R“, namierená proti rehoľníckam, sa začala 29. augusta 1950 a v rámci nej bolo sústredených 1 962 rehoľníčok.

Na základe uvedených faktov môžeme konštatovať, že od roku 1950 komunistický režim siahol už úplne otvorene k likvidačným praktikám a politickým procesom, zameraným v prvom rade proti katolíckej cirkvi. Motivácia týchto útokov bola politická, ideologická a ekonomická. Všetky akcie sa navzájom prelínali a podmieňovali. Ich cieľom bolo úplne prebudovať a dostať pod kontrolu oficiálnu cirkevnú štruktúru a súčasne vytvoriť priaznivé predpoklady pre budúcu ideologickú ofenzívu. Popri akciách „K“, „R“ a „P“ sa uskutočnil násilný zásah proti skupine „reakčných“ kňazov. Na ich sústredenie bol určený bývalý kláštor školských bratov v Mučeníkoch. Orgány ŠtB sem začali zväzovať svetských kňazov v noci z 20. na 21. júla 1950. Išlo najmä o blízkych spolupracovníkov biskupov a vedúcich kňazských seminárov. Neskôr k nim začali pribúdať nepohodlní kanonici, farári – dekáni.²³ Skupina „najreakčnejších“ kňazov bola od októbra 1950 izolovaná v „kárnom klástore“ v Nových Zámkoch.

V snahe získať kontrolu nad výchovou kňazského dorastu bolo prijaté vládne nariadenie č. 112/1950 Zb. zo 14. júla 1950. To v § 1 stanovilo, že všetko rímskokatolícke bohoslovecké štúdium sa v Česku sústreďuje na Rímskokatolíckej cyrilometodskej bohosloveckej fakulte (CMBF) v Prahe a na Slovensku na CMBF v Bratislave. Odstavec 2 tohoto paragrafu vyhlásil zrušenie teologickej fakulty v Olomouci a všetkých diecéznych a rehoľných učilíšť. § 2 stanovil, že evanjelické bohoslovecké štúdium sa na Slovensku sústreďuje na Slovenskej evanjelickej bohosloveckej fakulte (SEBF) v Bratislave. Neposlušní katolícki bohoslovci, ktorí po likvidácii diecéznych seminárov odmietli nastúpiť do centrálneho seminára v Bratislave a študovať na štátom bez súhlasu Svätej stolice vytvorenej bohosloveckej fakulte, boli zaradovaní k PTP (pomocné technické prápory), ktoré pôsobili v rámci armády. Nedostatok bohoslovcov sa nahrádzal prijímaním do rýchlokurzov.

K najcitelnejším zásahom štátu do náboženskej štruktúry Slovenska nepochybne patrila likvidácia gréckokatolíckej cirkvi. Trend zjednotenia tejto cirkvi s pravoslávnu sa postupne presadzoval od skončenia druhej svetovej vojny. Po komunistickom štátnom prevrate sa umelo urýchlil a 28. apríla 1950 vyvrcholil zorganizovaním tzv. prešovského „soboru“, ktorý vyhlásil neplatnosť únie s Rímom. Do prešovského soboru pôsobilo na Slovensku 282 gréckokatolíckych kňazov, z toho 248 vo verejnej duchovnej správe. Podľa správy predsedu SIÚC L. Holdoša zo 7. novembra 1950 pre cirkevnú šestku ÚV KSČ podpísalo manifest 175 gréckokatolíckych kňazov, z ktorých zložilo sľub – „zjednotilo sa“ – 103 kňazov. 65 kňazov (vrátane oboch biskupov) bolo zaistených a 27 kňazov sa skrývalo na neznámom mieste.²⁴ Situácia sa výraznejšie nezmenila ani v nasledujúcich mesiacoch. Podľa správy SIÚC z 5. apríla 1951 sa „zjednotilo“ 130 gréckokatolíckych kňazov, 61 bolo vo väzení a v pracovných táboroch, 48 sa skrývalo na neznámom mieste a 43 bolo ešte trpených vo svojich farnostiach.²⁵ V akcii P-100 komunistický režim v priebehu roka 1952

23 DUBOVSKÝ, J. M.: Akcia kláštory. Martin, Matica slovenská, 1998, s. 230.

24 SNA Bratislava, fond: SIÚC, kartón č. 220. Správa L. Holdoša Komisii pre cirkevné otázky pri Predsedníctve ÚV KSČ. 7. 11. 1950.

25 SNA, fond: ÚV KSS – sekretariát, kartón č. 17. Správa o niektorých otázkach cirkevnej politiky na Slovensku. 5. 4. 1951.

pristúpil k deportácii naplánovaného počtu 132 rodín gréckokatolíckych kňazov.²⁶ Zo svojho bydliska, väčšinou do Čiech, bolo vyťahovaných 124 gréckokatolíckych kňazov a ich rodín.

Vyvrcholením útokov proti katolíckej cirkvi boli procesy s biskupmi.²⁷ O procese s českými a slovenskými katolíckymi biskupmi sa uvažovalo už v čase, keď v Maďarsku prebiehal proces s arcibiskupom a kardinálom J. Mindszentym. ŠtB vyhodnocovala styky slovenských biskupov s týmto maďarským cirkevným hodnostárom. Podozrivý bol najmä spišský biskup Ján Vojtaššák, ktorý podľa agentúrneho hlásenia ŠtB: „... *prostredníctvom Tomanóciho odovzdá určený odkaz, alebo správu pre kardinála Mindszentyho študentovi z bohosloveckej školy v Spišskej Kapitule, ktorý odchádza do Talianska na ďalšie štúdiá. Spomenutý študent, ktorý odchádza do zahraničia, na svojej ceste príležitostne navštívi kardinála Mindszentyho v Maďarsku a odkaz, alebo správu od biskupa Vojtaššáka tomuto odovzdá.*“²⁸ Radikálnejšie riešenie – proces proti biskupom podľa vzoru Mindszentyho – sa odložilo na neskoršie obdobie. Dôležitosť a vplyv Mindszentyho na Slovensku však komunistickej moc chcela dokumentovať v tzv. mindszentyáde. ŠtB prišlo od konca februára do začiatku apríla 1949 k hromadnému zatýkaniu zväčša maďarských kňazov a laikov, ktorí udržiavali kontakty s J. Mindszentym. Zaistení boli rozdelení do dvoch skupín. František Bokor a spol. (celkovo 10 osôb obžalovaných z ilegálnych stykov s Mindszentym a z dodávaní správ o postavení maďarskej národnostnej menšiny) a Zoltán Hentz a spol. (celkovo 26 osôb obžalovaných z vydávania ilegálnych tlačovín, vyzradenia štátneho tajomstva, príprav úkladov proti republike). V oboch skupinách bolo celkovo 36 osôb, z toho 20 rímskokatolíckych kňazov a 3 kalvínski farári. Zvyšok tvorili vysokoškolskí študenti a predstavitelia inteligencie. Hlavné pojednávanie sa konalo pred Štátnym súdom v Bratislave 30. decembra 1949.²⁹

Dňa 27. februára 1950 rokovala cirkevná šesťka ÚV KSC o možnosti pripraviť proces s biskupmi, ale dospela k záveru, že verejnosť nie je dostatočne pripravená na radikálne riešenie. Pôdu pre budúce procesy s biskupmi pripravil proces s predstaviteľmi mužských reholí v Prahe, ktorý sa konal od 31. marca do 4. apríla 1950. Tento proces bol prvým politickým procesom vedeným „vo veľkom štýle“. Vytvoril synchronizovaný mocenský mechanizmus, ktorý sa dal aplikovať aj na proces s biskupmi a bol zdrojom skúseností ako postupovať pri podobných procesoch s cirkevnými hodnostármi v budúcnosti.

Po procese s predstaviteľmi reholí sa pristúpilo k dvom veľkým cirkevným procesom, kde ako hlavní obvinení figurovali biskupi. Rozsudok v prvom (českom) procese Stanislav Zela a spol. bol vynesený 2. decembra 1950. Hlavný spomedzi desiatich obvinených – pomocný olomoucký biskup S. Zela – dostal 25 rokov väzenia. V druhom (slovenskom) procese boli 15. januára 1951 odsúdení až traja biskupi: Ján Vojtaššák, Michal Buzalka

26 SNA Bratislava, fond: ÚV KSS-preds., kartón č. 822. Správa o pravoslávnej cirkvi na Slovensku. 25. 8. 1952.

27 K procesu s J. Vojtaššákom a spol. pozri: LETZ, R. (Ed.): Boli traja. Bratislava, Zväz protikomunistického odboja, 2001, 295 s.

28 Archív autora. Dok. č. 297 zprav./1948. OŠB Levoča. Spravodajské hlásenie. Levoča, 4. 7. 1948.

29 Z. Hentz, Ladislav Hajdu, Štefan Varró, Zoltán Krausz a Michal Restály dostali 6 rokov väzenia, Ladislav Arany 8 rokov väzenia, Július Mészáros, Július Lipcsey a František Bokor 5 rokov väzenia, Ladislav Vízváry 2 roky väzenia. Ostatných obžalovaných súd oslobodil. Pôvodný širší zámer procesu sa tak nerealizoval. Na hlavnom pojednávaní Z. Hentz a Z. Krausz vypovedali, že vyšetrojúce orgány ŠtB ich psychickým a fyzickým nátlakom donútili k nepravdivým výpovediam o ilegálnej organizácii a formuláciám o tom, že južné Slovensko chcú pripojiť k Maďarsku a obnoviť habsburskú monarchiu. ŠA Bratislava, fond: Štátny súd, kartón č. 83. Or III 83/49.

a Pavol Gojdič.³⁰ Spomedzi krajín bývalého sovietskeho bloku boli iba na Slovensku odsúdení naraz traja biskupi. Z hľadiska komunistického vedenia plnil proces viacero úloh. Mal definitívne vyriešiť konflikt medzi episkopátom a komunistickou mocou, mal exemplárne potrestať časť biskupov, mal zastrašiť a tak dosiahnuť povolnosť zvyšku izolovaných biskupov. Cieľom bolo prehľbiť nedôveru a rozdiel medzi cirkevnou hierarchiou a drobným klérom, skompromitovať cirkevnú hierarchiu v očiach veriacich a urobiť ju jednostranne zodpovednou za konflikt s komunistickou štátnou mocou. Proces mal prispieť k politickej prevýchove mas a k zvýšeniu dôvery k režimu, odsúdiť slovenskú štátnosť a živú tradíciu slovenského ľudáctva, odhaliť Vatikán ako nástroj medzinárodného „imperializmu“ a jeho sprisahania proti ľudovým demokraciám. Po procese s tromi slovenskými biskupmi nasledovali procesy s ďalšími dvomi slovenskými svätiacimi biskupmi – s gréckokatolíckym Vasilom Hopkom (24. októbra 1951)³¹ a rímskokatolíckym Štefanom Barnášom (28. november 1951).³² Pri týchto dvoch procesoch komunistické vedenie nepripravilo ich propagačné využitie ako v prípade procesu J. Vojtaššák a spol.

Po otvorených násilných akciách proti katolíckej cirkvi v rokoch 1949 – 1951 neostávalo cirkvi iné východisko ako prejsť do ilegality a vytvárať paralelné štruktúry, unikajúce pozornosti štátnej kontroly. Prvá tajná biskupská vysviacka sa na Slovensku uskutočnila krátko po zásahu proti mužským reholiam. Vysvätený bol dekan – farár v Topolčanoch Anton Richter. A. Richter však bol ešte v roku 1950 internovaný. Tzv. mimoriadne (mexické) fakulty, ktoré dostali sídelní biskupi v Česko-Slovensku, však nevedli k veľkému úspechu. Mená tajných generálnych vikárov sa neudržali v tajnosti. Zdrojom skrytej cirkvi sa tak stali iniciatívni mladí jezuiti. Vo veci vysviacky reálne do úvahy prichádzal iba rožňavský biskup R. Pobožný ako jediný benevolentnejšie strážený biskup. Dňa 29. septembra 1950 v nemocničnej kaplnke tajne vysvätil za kňaza 29-ročného jezuitu Pavla Hnilicu.³³ Hnilica okrem biskupa Pobožného presvedčil aj českého biskupa Kajetána Matouška, aby takisto vykonával tajné vysviacky. Dňa 1. januára 1951 navštívil P. Hnilica Mateja Marku, ktorý bol tajne vymenovaný za prvého zástupcu provinciála jezuitov. Na jeho príkaz ocestoval Hnilica v ten istý deň do Rožňavy, aby prijal tajnú biskupskú vysviacku. Tajné biskupské svätenie vykonal biskup Pobožný 2. januára 1951 v nemocničnej pivnici v Rožňave.³⁴ P. Hnilica začal sám tajne vysviacať nových kňazov. Vzhľadom na intenzívne pátranie ŠtB sa rozhodol pre exil.³⁵ Skôr ako odišiel, tajne v noci z 24. na 25. augusta 1951 vysvätil v Bratislave za biskupa Jána Korca. Tak sa začala odvíjať niť ďalších tajných biskupských vysviacok. Hnilicova biskupská vysviacka i ďalšie tajné vysviacky sa vykonali bez predchádzajúceho vedomia Svätej stolice. Sám Hnilica musel dlho bojovať, aby obhájil svoje konanie, lebo stanovisko Svätej stolice bolo odmietavé: „Quod factum est, factum est male.“ Jeho biskupská hodnosť bola oficiálne zverejnená až v roku 1964. Vysoký počet tajných biskupských vysviacok v bývalom Česko-Slovensku v porovnaní s Maďarskom

30 J. Vojtaššák bol odsúdený na 24 rokov väzenia, M. Buzalka a P. Gojdič na doživotie. ŠA Bratislava, f. Štátna prokuratúra, kartón č. 100, SPt III/1/95/50. J. Vojtaššák a spol. Rozsudok.

31 V. Hopku súd odsúdil bez akéhokoľvek usvedčujúceho dôkazu na 15 rokov väzenia. ŠA Bratislava, fond: Štátny súd, 2 Ts III 87/51. Rozsudok.

32 Biskup Š. Barnáš bol odsúdený na 15 rokov väzenia. ŠA Bratislava, fond: Štátny súd, 3 Ts III 92/51. Rozsudok.

33 HNILICA, J., VNUK, F.: Pavol Hnilica, biskup umlčanej Cirkvi. 1. diel. Trnava, Dobrá kniha, 1992, s. 123 – 127.

34 Tamže, s. 146 – 153.

35 P. Hnilica tajne prekročil hranice s Rakúskom so skupinou ďalších osôb 3. decembra 1951.

a Poľskom je nielen prejavom aktívneho odporu proti štátnemu tlaku na cirkev, ale vyjadruje aj intenzívnejší stupeň prenasledovania cirkvi komunistickým režimom.

Pre ateizačnú politiku režimu predstavovali tajne vysvätení kňazi a biskupi stálu hrozbu. ŠtB sa usilovala za každú cenu získať o nich informácie. Skrytá cirkev sa však nedala kontrolovať a jej pôsobenie malo nielen praktický, ale nepochybne aj povzbudzujúci účinok na veriacich. Viacero diecéznych kňazov a rehoľníkov sa rozhodlo žiť v ilegalite. Najdlhšie ukrývajúcim sa kňazom na Slovensku bol rímskokatolícky kňaz, pôvodne kaplán v Prešove, Ondrej Slaninka. Ukrýval sa s pomocou veriacich od apríla 1950 až do 1. júna 1960, teda celých 10 rokov.

Osobitné miesto v živote veriacich rímskokatolíckej cirkvi majú verejné cirkevné slávnosti – púte, procesie, birmovky. Toto špecifikum bolo výsostne katolícke, preto citlivo zasiahlo práve katolíkov, a nie protestantské cirkvi. Masový charakter týchto akcií chápalo komunistické vedenie ako kolektívne a manifestačné vyjadrenie príslušnosti k inej – nepriateľskej – ideológii. Súčasne ich vnímali ako prejav zaostalosti a nevedomelosti. Zásahy proti púťam sa vo zvýšenej miere začali prejavovať od nepokojov, súvisiacich so štátnou Katolíckou akciou v roku 1949. Išlo o zámerné obmedzovanie dopravy, odpútaťacie akcie a rôzne dezinformácie, zastrašovanie a pod. Tieto metódy sa v ďalšom období ešte zdokonaľovali a nadobudli charakter široko koncipovaného boja, riadeného z najvyšších stranických orgánov. Politický sekretariát ÚV KSC prijal v júni 1952 uznesenie, týkajúce sa vyučovania náboženstva na školách. Obsahovalo novú zásadu prihlasovania detí na náboženstvo. Náboženstvo smeli navštevovať iba deti, ktoré prihlásili rodičia. Začali sa široko organizované kampane proti prihlasovaniu detí na náboženstvo.³⁶

Rok 1953 sa neprejavil ako výraznejší medzník v prenasledovaní kresťanov. Procesy ako najtransparentnejšia forma prenasledovania pokračovali ďalej. Sústredili sa najmä na laický apoštolát. Proces so skupinou I. Staríček a spol. prebiehal v dňoch 26. – 29. apríla 1954.³⁷ Nasledoval proces so Silvestrom Krčmériem a Jozefom Suchým, rozsudok nad obidvoma obžalovanými bol vynesený 24. júna 1954.³⁸ Proces s 12 obžalovanými sa konal pred Najvyšším súdom v Prahe v dňoch 12. – 15. októbra 1954. Obžalovaní boli súdení za údajnú vlezradu a vyzvedačstvo proti Česko-Slovensku a jeho spojencom.³⁹ Za určitú

36 LETZ, R.: Prenasledovanie kresťanov na Slovensku. In: Zločiny komunizmu. 1. diel. Prešov, Vydavateľstvo M. Vaška, 2000, s. 195 – 198.

37 I. Staríček (asistent na Prírodovedeckej fakulte UK v Bratislave) bol odsúdený na 15 rokov väzenia, Brigita Flochová na 4 roky, Štefan Šmálik (katolícky kňaz v Bratislave) na 13 rokov, Anna Tóthová na 4 roky, Július Porubský na 6 rokov, Vincent Belan (katolícky kňaz v Bratislave) na 6 rokov, Karol Cibira (katolícky kňaz v Krakovanoch) na 7 rokov, František Paňák (kňaz, jezuita) na 6 a pol roka väzenia, Ferdinand Záhoranský na 5 rokov, Ján Gunčaga (lekár) na 4 roky, Imrich Mráz na 4 roky, Rudolf Čavojský na 4 a pol roka, Ján Krajčák (katolícky kňaz) na 5 a pol roka, Vladimír Krčméry na 2 a pol roka, Eduard Chalúпка na 5 rokov, Cecília Cesneková na 3 a pol roka, Elena Šmidtová na 8 rokov, Jozef Šoška na 1 a pol roka, Silvester Rak (katolícky kňaz v Mojmirovciach) na 6 rokov, Irena Šošková na 1 a pol roka, Anna Hrušovská na 5 rokov, Mária Mrázová na 1 rok, Mária Jakubcová na 5 rokov, Anna Langerová na 3 mesiace. Pozri: SNA Bratislava, fond: Námestník generálneho prokurátora, kartón č. 137. Dok. č. SKPt 17/53. Prípis Krajskej prokuratúry v Bratislave Generálnej prokuratúry v Prahe. Bratislava, 21. 12. 1956. ČARNOGURSKÝ, J.: Politické procesy. In: *Pohlady*, č. 6, 1988, s. 95.

38 S. Krčméry bol odsúdený na 14 rokov väzenia, J. Suchý na 10 rokov, prepadnutie majetku a 5 rokov straty čestných občianskych práv. Pozri: KRČMÉRY, S.: To nás zachránilo, s. 160 – 161.

39 Rudolf Šesták bol odsúdený na 23 rokov väzenia, Juraj Jendželovský (správca farnosti v Bardejove) na 18 rokov, Vojtech Jenčík (kňaz v Pezinku) na 16 rokov, Dominik Bartoszewicz (kňaz, bývalý pracovník Ústrednej katolíckej kancelárie v Bratislave) na 16 rokov, Ján Puobiš (lekár) na 16 rokov, Anton Neuwirth (prednosta Ústavu lekárskej chémie na Lekárskej fakulte v Košiciach) na 12 rokov, Juraj Žalobín

zmenu cirkevnej politiky môžeme považovať fakt, že od jesene 1953 prestal byť predseda SÚC členom vlády a predseda SIÚC členom Zboru povereníkov. Klesol teda vonkajší politický význam týchto funkcií, no mechanizmus a jeho personálna kontinuita ostali zachované. V roku 1956 sa stranickému vedeniu v Česko-Slovensku v podstate podarilo obmedziť možnosť celospoločenskej diskusie o vnútrostraníckych záležitostiach, a tak zabezpečiť kontinuitu stalinského režimu. V cirkevnej oblasti došlo k určitým ústupkom, ako bolo napríklad zrušenie SÚC a SIÚC. SÚC bol zrušený vládnym nariadením č. 19/1956 Zb. zo 16. júna 1956 a SIÚC vládnym nariadením č. 34/1956 Zb. zo 14. júla 1956. Ich kompetencie prešli na rezort ministerstva a povereníctva školstva, kde bol zriadený nový odbor pre veci cirkevné. Nedostatočné bolo aj podmienené prepustenie niekoľkých aktivistov a mierna revízia niektorých rozsudkov Štátneho súdu a krajských súdov. Slovenskí katolícki biskupi a ordinári sa obrátili na prezidenta A. Zápotockého s predtým nemysliteľnou prosbou, v ktorej písali: „*Uvažujúc o udalostiach v susedných ľudovodemokratických štátoch, najmä v Maďarsku a Poľsku a majúc na zreteli niektoré vyhlásenia našich popredných úradných činiteľov, dovoľujeme si Vás poprosiť, aby ste ráčili udeliť amnestiu týmto uväzneným katolíckym biskupom: Jánovi Vojtaššákovi, Pavlovi Gojdičovi, Michalovi Buzalkovi, Vasilovi Hopkovi, Štefanovi Barnášovi, Stanislavovi Zelovi a Štefanovi Trochtovi.*“⁴⁰ Biskupi sa okrem toho v lete 1956 obežníkom obrátili na svojich kňazov, aby zistili, kedy boli odsúdení alebo inak perzekvovaní. Tieto dve akcie považovali predstavitelia komunistického režimu za nepriateľský postoj k zriadeniu, čo dali biskupom najavo. Po potlačení maďarskej revolúcie a „normalizácii“ pomerov v Poľsku sa v ČSR začala veľká ideologická ofenzíva, zameraná proti kresťanským cirkvám. Na základe uznesenia politického byra ÚV KSČ z 21. mája 1957 sa moc rozhodla uskutočňovať hospodársko-finančnú politiku voči cirkvám tak, aby sa postupne znižovali štátne príspevky na vecné náklady cirkví.⁴¹ Komunistické vedenie prijalo opatrenia na zefektívnenie a lepšie maskovanie kontroly cirkevného života. Vládnym uznesením č. 560 z 27. júna 1958 sa zmenilo dovtedajšie organizačné usporiadanie cirkevnopolitického aparátu na KNV a ONV. Bývalé odbory pre veci cirkevné rád KNV boli zrušené a ich agenda presunutá do odboru školstva a kultúry, pričom v odboroch školstva a kultúry sa vytvorili oddelenia pre veci cirkevné. Stanovil sa jednotný postup: „*1. zásadné otázky cirkevnej politiky bude prerokovávať súdruh minister (na Slovensku povereník) s vedúcimi odborov školstva a kultúry rád KNV... v religióznych okresoch nepoverovať cirkevných tajomníkov ešte inou agendou.*“⁴² Uznesenie politického byra ÚV KSČ zo septembra 1958 uložilo zosilniť dozor štátu nad cirkvami.

(prevádzkový inžinier na Trati družby) na 11 rokov, Ivan Porazík (prednosta ústavu na Lekárskej fakulte v Košiciach) na 11 rokov, Pavol Eichler (primár interného oddelenia) na 11 rokov, Júlia Baníková na 4 roky, Ladislav Hanus (bývalý rektor spišského diecézneho seminára, profesor morálky, sociológie a cirkevného umenia) na 16 rokov, Martin Konopa (absolvent Russica, farár v Nesluši) na 21 rokov. AMV Levoča, fond: A 8, inv. j. 720. Dok. č. IM-0024/58. Zpráva o vyhodnocení prípadu MUDr. R. Šesták a spol. Praha, 28. 12. 1959.

40 Archív rímskokatolíckeho arcibiskupského úradu Trnava, fond: A. Lazík, nezaradené, máj 1956.

41 SNA Bratislava, fond: ÚV KSS-preds., kartón č. 1003. Správa o súčasnej cirkevnopolitickej situácii na Slovensku. Predkladá s. Lenárt. Zasadnutie 27. 2. 1959. Štátne výdavky na cirkvi boli z roka na rok zámerne znižované. V roku 1960 dostali cirkvi na Slovensku 44 002 377 Kčs, v roku 1961 to bolo 38 626 513 Kčs, v roku 1962 to bolo 35 184 573 Kčs, v roku 1963 to bolo 34 456 514 Kčs, v roku 1964 to bolo 35 363 365 Kčs. SNA Bratislava, fond: ÚV KSS-preds., kartón č. 1152. Informatívna správa o cirkevnopolitickej situácii a súčasných problémoch ved.-ateist. výchovy na Slovensku. Predkladá s. Biľak, s. Lúčan.

42 SNA Bratislava, fond: ÚV KSS-preds., kartón č. 1003. Správa o súčasnej cirkevnopolitickej situácii na Slovensku. Predkladá s. Lenárt. Zasadnutie 27. 2. 1959.

V dňoch 9. – 10. januára 1958 rokoval ÚV KSS v Bratislave o záveroch moskovských porád komunistických a robotníckych strán (konali sa 16. – 19. novembra 1957), ktoré mali dokumentovať jednotu komunistického hnutia. Otvorene sa upozorňovalo na nebezpečenstvo revizionistických tendencií. Z podnetu politického byra ÚV KSČ sa začala postupne pripravovať pôda pre nové politické procesy. Po predchádzajúcom schválení najvyššími straníckymi orgánmi sa rozhodlo organizovať dva procesy s bývalými členmi Pohotovostných oddielov Hlinkovej gardy v Bratislave a v Banskej Bystrici, pričom do každého z nich náročky zaradili katolíckeho kňaza. Tento moment mal poukázať na spojitosť katolíckych kňazov s „vrahmi a zločincami“. Bratislavský proces so skupinou Leon Bunta a spol. sa konal v dňoch 14. – 18. apríla 1958. Medzi odsúdenými bol kňaz Albert Hedera (v rokoch 1943 – 1945 kaplán v Považskej Bystrici).⁴³ Banskobystrický proces so skupinou Ľudovít Laco a spol. sa konal v dňoch 22. – 26. apríla 1958. Medzi odsúdenými bol kňaz Leonard Sliachan, v rokoch 1934 – 1950 farár v Krupine.⁴⁴ Komunistické vedenie sa rozhodlo zasadiť úder katolíckej cirkvi aj pokusom o likvidáciu spoločenstiev bývalých rehoľníkov, ktorí sa usilovali tajne udržať kontinuitu rehoľného života. V rokoch 1960 – 1962 sa uskutočnila séria procesov s rehoľníkmi (jezuiti, verbisti, tešitelia, školskí bratia, redemptoristi, kapucíni, lazaristi a vincentky). Tieto procesy nadobudli medzinárodný rozmer, čo sa dá ilustrovať na príklade kapucínov. ŠtB na základe výpovedí získaných počas vyšetrovania zistila, že slovenskí kapucíni udržiavali styk s kapucínmi v Maďarsku prostredníctvom pátra Bélu Barezucha (pôvodom z Bratislavy). Páter Béla v roku 1957 navštívil v Bratislave pátrov kapucínov Rajnera a Janovského, pričom sa vzájomne informovali o stave kapucínskej rehole v CSR a v Maďarsku. V júni 1961 vyslalo maďarské ministerstvo vnútra vo veci kontaktov maďarských a slovenských kapucínov svojho zástupcu do Bratislavy. Zástupca ministra vnútra Maďarskej ľudovej republiky József Galambos o tom informoval námestníka česko-slovenského ministra vnútra J. Kudrnu a navrhol stretnutie maďarských a česko-slovenských orgánov Ministerstva vnútra v blízkej budúcnosti v Bratislave alebo v Rajke.⁴⁵ Informácie o stykoch medzi slovenskými a maďarskými kapucínmi poslala KS MV Bratislava zahraničnému oddeleniu vnútornej správy Ministerstva vnútra, aby ich dalo k dispozícii maďarskému ministerstvu vnútra. Súčasne navrhla osobné stretnutie medzi orgánmi maďarského a česko-slovenského ministerstva vnútra.⁴⁶ Na konci roka 1961 KS MV v Bratislave rozpracovala členov rádu benediktínov na čele s predstaveným rádu Luciánom Bírom, pričom vyšli najavo kontakty benediktínov na Slovensku s benediktínmi v Maďarsku. Tieto kontakty sa uskutočňovali cez Norberta Bélu Legányiho, arcipátra benediktínskeho kláštora v maďarskej Pannonhalme. Bol to ďalší dôvod na koordináciu činnosti orgánov maďarského a česko-slovenského ministerstva vnútra. Dlhú pripravovanú poradu medzi pracovníkmi maďarského ministerstva vnútra a pracovníkmi KS MV Bratislava sa uskutočnila 17. januára 1962 v Bratislave v budove KS MV Bratislava. „Cieľom porady bolo prejednanie spoločných opatrení v agentúrno-operatívnom rozpracovaní ilegálnych náboženských rádov, ktorých činnosť zasahuje

43 Albert Hedera bol odsúdený na 24 rokov väzenia. SNA Bratislava, fond: ÚV KSS-preds., kartón č. 980. Správa o priebehu a výsledku procesov s členmi býv. PO HG. Bratislava, 7. 5. 1958.

44 Leonard Sliachan bol odsúdený na 25 rokov väzenia. SNA Bratislava, fond: ÚV KSS-preds., kartón č. 980. Správa o priebehu a výsledku procesov s členmi býv. PO HG. Bratislava, 7. 5. 1958.

45 AMV Levoča, fond: A 11, inv. j. 6. Dok. č. 41-Cs-4792/61. List J. Galambosa J. Kudrnovi. Budapešť, 7. 7. 1961. List je písaný po rusky.

46 AMV Levoča, fond: A 11, inv. j. 6. Dok. č. A/3-00243/331-1961. List náčelníka KS MV Bratislave plk. Housku vnútornej správy Ministerstva vnútra – zahr. oddelenie. Bratislava, 3. 11. 1961.

*jak do ČSSR, tak i do MLR... Na záver porady bolo dohodnuté spoločné opatrenie za účelom ďalšieho postupu pri rozpracovávaní ilegálnych rádov.*⁴⁷

Komunistický mocenský aparát začal od roku 1959 venovať intenzívnejšiu pozornosť evanjelickej cirkvi a. v. Pod zámienkou nežiadúcej aktivizácie cirkevného života sa použili už predtým osvedčené metódy postupu proti cirkvám. Poznatky, získané z vyšetrovania A. Baricu a ďalších evanjelických farárov, slúžili na prípravu rozhodujúceho úderu, namierenému proti bývalému čobr dovskému vedeniu evanjelickej cirkvi a aktívnym duchovným. To, čo sa pripravovalo už na začiatku 50. rokov, sa realizovalo s istým oneskorením. Akoby tým komunistický režim chcel dokázať svoju „spravodlivosť“ v rozdávaní úderov proti cirkvám. Od konca roka 1961 začína hromadné zatýkanie a vyšetrovanie evanjelických duchovných, ktoré vyvrcholilo sériou procesov v roku 1962. Bol to najrozsiahlejší represívny zásah proti evanjelickým duchovným od prevzatia moci komunistickou stranou v roku 1948. ŠtB vytvorila konštrukciu o ilegálnom vedení evanjelickej cirkvi a. v., ktoré cieľavedome od roku 1948 pracovalo proti režimu. Hlavnou postavou medzi zatknutými evanjelickými kňazmi bol Jozef Juráš. Proces J. Juráš a spol. sa konal pred Krajským súdom v Košiciach 14. júla 1962.⁴⁸ Proces Vladimír P. Čobrda a spol. so šiestimi obžalovanými sa konal pred Krajským súdom v Banskej Bystrici v dňoch 16. – 18. júla 1962.⁴⁹

Proticirkevný kurz z konca 50. rokov sa odrazil aj v ústave, prijatej ako zákon č. 100/1960 Zb. z 11. júla 1960. Podľa článku 16 ústavy: „*Celá kultúrna politika v Československu, rozvoj vzdelania, výchova a vyučovanie sa vedú v duchu vedeckého svetového názoru, marxizmu-leninizmu, a v úzkom spojení so životom a prácou ľudu... Štát a spoločenské organizácie sa sústavne usilujú odstrániť prežitky vykorisťovateľskej spoločnosti vo vedomí ľudí.*“⁵⁰ Výrazný rozdiel v porovnaní s ústavou z roku 1948 bol v tom, že predchádzajúca ústava zakotvovala zásadu rovnosti občanov pred zákonom bez ohľadu na to, či je občan veriaci alebo bez vyznania, ako aj zásadu, že sa nikomu pre jeho náboženské presvedčenie nesmie diať ujma. Nová ústava bola signálom zintenzívnenia ateistickej propagandy. Práve v roku 1960 sa vytvorilo oddelenie vedeckého ateizmu v rámci Filozofického ústavu Slovenskej akadémie vied (SAV). Najvýraznejší trestný postih pre neželané cirkevné aktivity stanovil § 178 Trestného zákona č. 140/1961 Zb. zo dňa 29. novembra

47 AMV Levoča, fond: A 11, inv. j. 6. Dok. č. A/3-0033/3-1962. List náčelníka KS MV Bratislava pplk. Míkveho pplk. S. Zadrobílkovi, náčelníkovi zahraničného odd. sekretariátu Ministerstva vnútra. Bratislava, 21. 2. 1962. Ministerstvo vnútra Maďarskej ľudovej republiky zastupovali pracovníci 5. oddelenia mjr. István Berényi a mjr. József Pfeibert. KS MV Bratislava zastupovali zástupca náčelníka kpt. Valter, kpt. Bakoš a kpt. Ferko.

48 J. Juráš dostal trest 13 rokov väzenia a 5 rokov zákazu výkonu povolania duchovného. J. Madarás bol odsúdený na 3 roky väzenia a 3 roky zákazu kňazskej služby. J. Agnet bol odsúdený na 18 mesiacov väzenia a 5 rokov zákazu kňazskej služby. Pozri: JURÁŠ, J.: Z temného údolia, s. 71, UHORSKAI, P., TKÁČIKOVÁ, E. (Eds.): Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry. Liptovský Mikuláš, Transocius, 1997, 1. diel, s. 17, 2. diel, s. 13.

49 V. P. Čobrda bol odsúdený na 15 mesiacov väzenia (podľa toho istého rozsudku sa výkon trestu odňatia slobody podmienenčne odložil na skúšobnú dobu 2 roky), F. F. Ruppeltdt na 18 mesiacov, J. Struhárik na 15 mesiacov, E. Vajdička na 12 mesiacov, O. Vízner na 14 mesiacov, D. Bancíková na 14 mesiacov. Vajdička, Vízner a Bancíková dostali vedľajší trest zákaz činnosti duchovného na dobu 5 rokov. Najvyšší súd v Prahe prerokoval 13. a 15. 12. 1962 rozsudok Krajského súdu v Banskej Bystrici a rozhodol o zrušení rozsudku týkajúceho sa V. P. Čobrdu v celom rozsahu. D. Bancíkovej znížil trest na 1 rok väzenia. O. Víznerovi a J. Struhárikovi zrušil rozsudok v celom rozsahu. Odvolania F. F. Ruppeltdta a E. Vajdičku boli zamietnuté. Pozri: BANCÍKOVÁ, D.: Divné sú cesty božie... (bez miesta vydania a vydavateľa), 1991, s. 74 – 77.

50 CHOVANEC, J., TRELLA, R.: Ústava Československej socialistickej republiky. Bratislava, Pravda, 1982, s. 114.

1961. Hovoril o marení dozoru nad cirkvami a náboženskými spoločnosťami. Podľa tohto paragrafu ten, kto v úmysle mariť alebo sťažovať výkon štátneho dozoru nad cirkvou alebo náboženskou spoločnosťou, poruší ustanovenie zákona o hospodárskom zabezpečení cirkví a náboženských spoločností č. 218/1949 Zb., bude potrestaný odňatím slobody až na 2 roky alebo peňažným trestom.⁵¹

Pokus o politickú reformu tvrdého kurzu KSČ sa prejavil v roku 1968 aj v cirkevnej politike štátu. Spočiatku sa nepomýšľalo na výrazné korektúry, o čom svedčí plán hlavných úloh celoštátneho Sekretariátu pre veci cirkevné (SPVC) pri ministerstve kultúry na rok 1968, prerokovaný so slovenským SPVC a s KCT 17. januára 1968. Jeho definitívne znenie z 2. februára 1968 upozorňuje na nebezpečenstvo podcenenia vplyvu cirkví na spoločnosť. Podľa dokumentu sa nesmie pripustiť zvýšenie religiozity, dialóg medzi marxistami a kresťanmi musí byť „... *chápán jako jeden z prostriedkú k překonávání náboženského myšlení věřících, jako specifická forma ideologického boje o vítězství socialistické a komunistické perspektivy ve vědomí lidí.*“⁵² Súčasne sa počítalo s využitím historických interkonfesionálnych rozdielov: „... *u nekatolických církví využívat jejich historického antikatolického zaměření k narušování ekumenických snah s katolicismem*“.⁵³ Iniciatíva cirkví a ich tlak na ústredné stranícke a štátne orgány naberali od januára 1968 na intenzite. Oblasť cirkevného života sa nedala obísť. Z väznic boli prepustení náboženský aktivisti, umožnila sa väčšia sloboda tlače a vydavateľskej činnosti, v obmedzenej podobe sa tolerovalo pôsobenie reholí, zmenili sa predpisy pre vyučovanie náboženstva, umožnilo sa štúdium väčšiemu počtu bohoslovcov, z biskupských úradov boli po 19 rokoch odvolaní vládni zmocnenci, samovoľne zanikli kolaborantské kňazské organizácie. Výraznou korektúrou dovtedajšej štátnej cirkevnej politiky bolo legalizovanie gréckokatolíckej cirkvi, a to uznesením vlády č. 205 o povolení gréckokatolíckej cirkvi a vládnym nariadením č. 70/1968 Zb. o hospodárskom zabezpečení gréckokatolíckej cirkvi štátom. Obidve rozhodnutia boli prijaté 13. júna 1968. V cirkvách vznikali obrodné skupiny, ktoré sa usilovali o vnútornú obrodu cirkvi. Na Slovensku bolo toto pnutie menej intenzívne než v Česku, kde sa podarilo viac oživiť najmä vydavateľskú činnosť. Príčiny efektívnejšieho využívania uvoľneného priestoru v Česku treba hľadať v personálnych zmenách na niektorých dôležitých postoch na Sekretariáte pre veci cirkevné a na ministerstve školstva (na Slovensku k nim nedošlo), ale aj vo väčšej miere angažovanosti zo strany biskupov a laikov.

Vstup intervenčných vojsk do ČSSR v noci z 20. na 21. augusta 1968 znamenal začiatok obdobia normalizácie a súčasne aj obmedzovanie náboženského života. Išlo o opätovný návrat k predchádzajúcim formám štátnej cirkevnej politiky. Po prijatí ústavného zákona o federácii začal od 1. januára 1969 v rámci rezortu ministerstva kultúry fungovať samostatný Sekretariát pre veci cirkevné (SPVC). V Prahe sa vládnym uznesením č. 46 z 28. januára 1971 vytvoril pri úrade predsedníctva vlády ČSSR federálny SPVC pod vedením K. Hrůzu (po K. Hrůzovi nastúpil Z. Mixa a v roku 1972 František Jelínek, neskôr opäť K. Hrůza až do roku 1983, po ňom Vladimír Janků). Federálny SPCV bol podriadený podpredsedovi vlády Matejovi Lúčanovi. M. Lúčan bol súčasne spolu s J. Fojtíkom a O. Švestkom členom ideologickej komisie ÚV KSČ. M. Lúčan bol známy svojím odmietavým prístupom k uvoľneniu náboženského života počas obrodného procesu v roku 1968. V tom čase zastá-

51 Sbíрка zákonů Československé socialistické republiky, roč. 1961, částka 65, vydána 8. 12. 1961, zákon č. 140/1961 Trestní zákon, s. 492.

52 CUHRA, J.: *Církevní politika KSČ a státu v letech 1969 – 1972*. Sešity ÚSD AV ČR, zv. 32. Praha, ÚSD AV ČR, 1999, s. 12.

53 Tamže.

val úrad povereníka SNR pre školstvo a kultúru.⁵⁴ Bez ohľadu na reorganizačné zmeny boli federálny i republikové SPVC spolutvorcami cirkevnej politiky v období normalizácie.

V období normalizácie sa obnovili zásady štátnej cirkevnej politiky spreď roka 1968. Likvidovali sa krátkodobé výdobytky obrodného procesu a začala sa opäť šíriť ateistická propaganda. Podľa uznesenia ÚV KSS sa k 1. januáru 1971 mal zriadiť Ústav vedeckého ateizmu (ÚVA) SAV. Náplň činnosti ústavu bola v zmysle uznesenia zameraná proti náboženstvu a mala pomôcť potlačiť jeho vplyv v spoločnosti.⁵⁵ Na základe inštrukcie straníckeho vedenia Predsedníctvo SAV uznesením z 21. decembra 1970 zriadilo k 1. januáru 1971 Kabinet vedeckého ateizmu. ÚVA SAV začal vyvíjať činnosť od 1. apríla 1971 a jeho riaditeľom sa stal F. Vašečka. Rezistencia proti danému stavu sa na Slovensku sformovala v štruktúrach skrytej cirkvi. Veľký význam mali najmä skupiny laického apoštolátu, ktoré sa sformovali okolo saleziána Jána Beňu. K J. Beňovi sa pôvodne pridali aj S. Krčméry a V. Jukl. Od roku 1969 sa už systematickejšie začali budovať „krúžky“, malé spoločenstvá pozostávajúce z 5 – 10 mladých aktivistov najmä z radov vysokoškolákov.⁵⁶ Absolventi vysokých škôl sa po skončení štúdií často vracali do svojich pôvodných bydlísk po celom Slovensku, kde pokračovali v aktivite a zakladali nové „krúžky“. Tak sa od roku 1975 vytvorila sieť, ktorá pokrývala časť slovenských obcí a miest.⁵⁷ Slovenské pútnické miesta (Šaštín, Levoča, Staré Hory, Marianka, Gaboltov a iné) sa stali aj napriek trvajúcej odporu komunistických mocenských štruktúr priestorom pre neformálne stretávanie laických aktivistov.

Cirkevná politika štátu v 70. a 80. rokoch nestrácala reštrikčný charakter. Procesy boli zriedkavejšie, no stálym javom. Vďaka existujúcim medzinárodným dohodám – záverečný akt helsinskej mierovej konferencie – musel komunistický režim aspoň navonok ukazovať zmierlivú tvár. Vo vnútri však kľúčovite sledoval starú líniu cirkevnej politiky. Vzhľadom na väčšiu informačnú prepojenosť a medializáciu prenasledovania kresťanov sa usiloval represívne opatrenia utajovať alebo maskovať. V tejto atmosfére sa rodil posledný dlhodobý program vo vzťahu k cirkvám. Dňa 12. januára 1982 schválilo Predsedníctvo ÚV KSS dokument *Návrh dlhodobého postupu v oblasti cirkevnej politiky a vedecko-ateistickej výchovy po XVI. zjazde KSČ a zjazde KSS*. Na rokovanie predsedníctva ÚV KSS ho po konzultácii s ÚV KSČ predložili M. Válek a E. Pezlár. Dokument konštatoval, že v dôsledku zostrenej medzinárodnej situácie sa vystupňoval tlak zahraničných cirkevných centier, najmä Vatikánu, na ČSSR, osobitne na Slovensko. „*Činnosť Vatikánu, vrátane klerikálno-ludáckej emigrácie a zasahovania poľského episkopátu, sa odráža vo zvýšenej aktivizácii časti hierarchie katolíckej cirkvi, tzv. tajnej cirkvi, rehoľníkov, rehoľníč, duchovných mimo pastoraácie a laického apoštolátu na Slovensku. Ich činnosť sa zameriava predovšetkým na rodinu a mládež.*“⁵⁸ Celá analýza mylne – ako počas celej normalizácie – vychádzala z tézy, že o aktivizáciu kresťanov na Slovensku sa usilujú zahraničné cirkevné centrá, spojené so záujmami „západných imperialistických mocností“. Za otvorený zásah do cirkevného života možno považovať časť, v ktorej sa konštatuje: „*Nedovoliť vedeniam katolíckych cirkví uplatňovať pápežské encykliky, konštitúcie a iné materiály tak,*

54 PEŠEK, J. – BARNOVSKÝ, M.: Pod kuratelou moci. Bratislava, Veda, 1999, s. 225.

55 Ústredný archív SAV, fond: Ústav vedeckého ateizmu SAV, bal č. 36. Správa k histórii, budovaniu a koncepcii ústavu vedeckého ateizmu SAV. Bratislava, december 1971.

56 ŠIMULČÍK, J.: Svetlo z podzemia. Prešov, Vydavateľstvo M. Vaška, 1997, s. 15 – 16.

57 V roku 1989 mali skupiny okolo S. Krčméryho a V. Jukla asi 100 spoločenstiev, v ktorých sa stretávalo 1 000 až 15 000 ľudí. ŠIMULČÍK, J.: Zápas o nádej. Prešov, Vydavateľstvo M. Vaška, 2000, s. 43.

58 DUBOVSKÝ, J. M.: Cirkevná politika štátu od roku 1982. In: *Bratislavské listy*, roč. 3, 1990, č. 14, s. 15.

aby viedli k posilňovaniu cirkevnej štruktúry a politických ambícií.“ Ďalej ostala v platnosti cenzúra i vo vydávaní cirkevnej neperiodickej tlače: „... do edičných plánov zaradiť len základné tituly náboženskej literatúry pre potrebu duchovenstva, bohosloveckých fakúlt a veriacich. Nezaradovať beletriu, náboženskú poéziu a najmä literatúru, ktorá je určená pre aktivizáciu náboženstva medzi mládežou.“ Ukázala sa neschopnosť viesť dialóg s cirkvami, a to aj počas gorbačovského kurzu prestavby a glasnosti. Situácia sa stávala neudržateľnou, rastúce sebavedomie veriacich a zbavovanie sa strachu sa nepodarilo režimu zastaviť. Dôkazom toho je najmasovejšia petícia *Podnety katolíkov k riešeniu situácie veriacich občanov v ČSSR* z 29. novembra 1987, ktorú iniciovali moravskí katolíci Josef Adámek a Augustín Navrátil. Petícia zhrnula požiadavky voči štátnym orgánom do 31 bodov (odluka cirkvi od štátu, obsadenie všetkých biskupských stolcov, legalizácia činnosti reholí, sloboda náboženskej tlače a literatúry, sloboda vyučovania náboženstva, dôsledná rehabilitácia odsúdených z náboženských dôvodov, zmeny nevyhovujúcich zákonných noriem, slobodný styk so zahraničím a iné).⁵⁹ Práve podpore slovenských katolíkov vďaka petícii za to, že dosiahla veľké rozmery a postupne prerástla na najmasovejšiu, štátnymi orgánmi nekontrolovanú akciu, do petície za obnovenie cirkevného školstva z rokov 1945 – 1946. Opatrenia bezpečnosti – zhabanie petičných hárkov a zastrašovanie tých, ktorí sa rozhodli petíciu podpísať, neboli účinné. Podľa sumárnej informácie petíciu do pádu komunistického režimu podpísalo 501 590 občanov, z toho 291 284 zo Slovenska a 210 306 z Moravy a z Čiech.⁶⁰

Odmietnutie dialógu a protináboženská kampaň zostali znakom komunistického režimu v ČSSR až do jeho pádu. Jeho prejavom bol aj násilný zákrok proti pokojnému a vopred ohlásenému zhromaždeniu veriacich za náboženské a ľudské práva, ktoré sa konalo v Bratislave 25. marca 1988.

Cirkevná politika štátu za celé predmetné obdobie vychádzala z presvedčenia o nutnosti podriadenia cirkvi štátnej kontrole. Od cirkvi sa požadovala bezvýhradná lojalita, pričom boli považované za potenciálne i reálne stredisko oponentúry. Cirkevná politika viedla k vonkajšiemu ovládnutiu cirkvi a k ich násilnému vytlačeniu z verejného života občanov. Dôsledkom bola deštrukcia tradičných hodnôt a kultúry Slovákov. Cirkev však aj napriek tlaku ukázala svoju odolnosť a životaschopnosť.

59 ŠIMULČÍK, J.: Čas svitania. Prešov, Vydavateľstvo M. Vaška, 1998, s. 24, 236 – 237.

60 ŠIMULČÍK, J.: c. d., s. 26.